

IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLARNI IJODIY QOBILIYATNI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM HUSUSIYATLARI

Hudoyberdiyeva Muhayyo Halimovna

Farg'ona ICHSHUI kasb-hunar maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Imkoniyati cheklangan shaxslarni ijodiy qobiliyatni shakllantirishning muhim hususiyatlari haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim tizimi, ijodiy qobiliyat, metodlar, pedagogik xususiyat.*

Tajribali, mohir murabbiylarning ta'kidlashicha, iste'dodsiz bola bo'lishi mumkin emas. Farzand dunyoga kelibdiki, unda bir qator iste'dodlarning kurtagi mujassam ekan. Ota-ona, murabbiy va muallimlar hamda o'sib kelayotgan shaxsning o'zi ana shu kurtaklarni qancha erta payqasalar kamolotga yetishish, yorqin iste'dod namoyon qilish shuncha tez amalga oshadi. Iste'dodingiz kurtaklarini kashf qilishning o'zi yetarli emas. San'at sohasida tinmay izlanish, bilim va tajriba to'plash, muttasil mehnat qilishga to'g'ri keladi.

Jumladan, nogironligi bo'lgan shaxsning qobiliyatlari kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallash uchun imkoniyat tariqasida namoyon bo'ladi. Inklyuziv ta'lim muhitida kasbiy bilim va ko'nikmalar egallanishi va imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish, ularning ushalmagan orzu sifatida qolib ketishiga yo'l qo'ymaslik bularning barchasi ko'pgina omillarga va sharoitlarga bog'liqdir. Masalan, atrof-muhitdagi odamlar (oila, maktab, mehnat jamoasi a'zolari, jamoatchilik) imkoniyati cheklangan shaxsning u yoki bu bilim hamda ko'nikmalarni egallashidan manfaatdorligi, o'qish, o'rganishga munosabati, ularni tashkil qilish va mustahkamlashga nisbatan mas'uliyat his etish kabilarning barchasi imkoniyatni ro'yobga chiqarishning, uni voqelikka aylantirishning kafolatidir.

Bolalik davrida u yoki bu qobiliyatlarning atrof-muhitdagi insonlar tomonidan tan olinmagan, keyinchalik esa jahonda munosib shon-shuhrat qozonishga musharraf bo'lgan juda ko'p allomalarning nomi olamda mashhur, chunonchi Albert Eynshteyn (nisbiylik nazariyasi asoschisi), Nikolay Lobachevskiy (yangi geometriya yo'nalishi asoschisi) va boshqalar ta'lim olish vaqtida genial olim bo'lib voyaga yetishishidan dalolat beruvchi omillar yo'q edi.

Qobiliyatlar bilim, ko'nikma va malakalarda aks etmaydi, balki ularni egallash dinamikasida namoyon bo'ladi. Faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonida yuzaga chiqadigan farqlar qobiliyatlar to'g'risida mulohaza yuritish imkonini beradi.

Demak, shaxsning faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda namoyon bo'ladigan individual psixologik xususiyati qobiliyatlar deyiladi.

Psixologiyada qobiliyatlar individual psixologik xususiyatlar sifatida tavsiflanadi va buning asosida bir insonning boshqa insondan farqli xislatlari, fazilatlarini yotadi. Shuning uchun har bir shaxsdan bir xil natija, bir xil sifat kutib bo'lmaydi, chunki insonlar o'z qobiliyatlari bo'yicha bir-birlaridan muayyan darajada farq qiladilar, binobarin, ular o'rtasida farqlar sifat va miqdor jihatidan bir talay bo'lishi mumkin.

G'arbda dastlabki bosqichlarda iqtidorni o'rganish intellektual komponentni o'rganishga qisqartirildi. Bugungi kunga kelib, bir qator tadqiqotchilar intellektning tug'ma va doimiy emasligini, balki turli omillar ta'sirida o'zgarishga qodir ekanligini tan oldilar. Bundan tashqari, bugungi kunda intellekt ko'effitsienti iqtidorni rivojlantirishning kafolati va yagona omili hisoblanmaydi, «intellekt» tushunchasining yagona ta'rifi hali ham mavjud emas. Shu sababli, biz intellektni o'rganish asosida ishlab chiqilgan dastlabki nazariyalarni chetlab o'tdik va va quyida muhokama qilingan tushunchalar iqtidorni bir qator komponentlarga asoslangan tizimli shakllanish sifatida tavsiflaydi, bunda intellekt ulardan faqat bittasi hisoblanadi.

J. Gilford va E. Torransning kreativlik konsepsiyasi. Ushbu konsepsiyada ijodkorlik universal kognitiv ijodiy qobiliyat sifatida belgilanadi. J. Gilford fikrlashning ikki turini ajratib ko'rsatdi: konvergent (o'xshash) va divergent.

Shunday qilib, eng umumiy shaklda ijodiy qobiliyatlarning ta'rifi quyidagicha: ijodkorlik, qobiliyat - bu har qanday faoliyatning muvaffaqiyati bilan bog'liq bo'lgan, lekin o'quvchi tomonidan allaqachon shakllantirilgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan cheklanmaydigan shaxsning individual psixologik xususiyatlari.

Pedagogik qobiliyatlarning yetakchi (asosiy) va yordamchi (qo'shimcha) tarkiblari, jabhalari ta'lim jarayoni muvaffaqiyatini ta'minlaydigan birlikni (birikuvni) yuzaga keltiradi hamda o'qituvchi shaxsi bilan bog'liq bo'lgan hamkorlik, individual faoliyatini tashkillashtiradi. Qobiliyatlardan muayyan darajada umumiy va torroq ma'noda maxsus sifatlarni ajratish orqali ma'lum turkum tizimini yuzaga keltirish mumkin. Bundan kelib chiqqan holda, qobiliyatlarni umumiy va maxsus qobiliyatlar guruhiga ajratish maqsadga muvofiq.

Umumiy qobiliyatlarni (sifatlar) maxsus qobiliyatlarga (sifatlarga) zid tarzda talqin qilish xatodir. Maxsus qobiliyatlar ko'lam jihatdan torroq bo'lishiga qaramay, chuqurroq mohiyatni o'zida mujassamlashtiradi.

Talantning paydo bo'lishi va tuzilishi, ijtimoiy tarixiy tabiiy nuqtai nazardan talqini qobiliyatlar taraqqiyotining yuksak bosqichi ekanligidan dalolat beradi. Talant (tabiiy xislat degan ma'noni anglatadi) muayyan faoliyatning muvaffaqiyatli va ijodiy ravishda bajarilishini ta'minlaydigan qobiliyat hamda iste'dodlar majmuasidan (yig'indisidan) iborat individual xususiyatdir. Psixologik adabiyotlarda unga turlicha ta'rif berilishiga qaramay, ularda asosiy belgilar ta'kidlab o'tiladi, chunonchi, shaxsga qandaydir murakkab mehnat faoliyatining muvaffaqiyatli, mustaqil va o'ziga xos tarzda bajarish imkonini beradigan qobiliyatlar majmuasiga talant deyiladi. Talantning asosiy belgilari:

- muvaffaqiyatni ta'minlash;

- faoliyatni mustaqil bajarish;
- qobiliyat hamda iste'dodlar yig'indisidan iborat ekanligi;
- individual psixologik sifat ekanligi;
- ijtimoiy turmushni o'zgartiruvchi, yaratuvchi imkoniyat ekanligi kabilar.

Talant ham qobiliyatlarga o'xshash ijodiyotda yuksak mahoratga, muvaffaqiyatga erishish imkoniyati hisoblanib, ijodiy kutilmasi (yutuq) insonlarning ijtimoiy-tarixiy turmush shart-sharoitlariga bog'likdir. Jamiyatda talantli shaxslarga nisbatan muhtojlik sezilsa, bunday insonlarning kamol topishi uchun zarur ob'ektiv va subektiv shart-sharoitlar yaratilsa, barkamol shaxsning shakllanishiga imkoniyat tug'iladi.

Shuning uchun jahon taraqqiyoti, fan va texnikasi, san'at va adabiyot, moddiy va ma'naviy madaniyatini yaratishning ichki (ruhiy) imkoniyati hisoblanmish talant taraqqiyotning harakatlantiruvchi omilidir. Insoniyatning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot bosqichlarida ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning yetishmasligi tufayli ko'pchilik talant sohiblari o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish imkoniyatlaridan mahrum bo'lganlar.

Talant o'zining umumiy va maxsus sifatlari yig'indisi bilan ijodiy yutuq imkoniyatining ayniyatidir. Talant mahoratning dastlabki sharti hisoblansada, lekin ular bir-biridan muayyan darajada farqlanadi. Talant katta, ijodiy va zo'r mehnat mahsulidir. Mehnat esa hayotiy tajriba, ko'nikmalarning zaruriy majmuasi manbaidir.

Ijodiyotning sharti - bu hayotiy tajriba, zaruriy ko'nikma, malakalar yig'indisining mavjudligidir. Ijodiy faoliyat talantning ajralmas qismi hisoblanib, bunda ruhlanish deb nomlangan psixologik holat alohida ahamiyat kasb etadi. Ruhlanish esa faoliyat mahsuldorligi ortishiga qaratilgan ijodiy lahzadan iboratdir. Talant imkoniyat tariqasida psixologik hodisa hisoblansa, u holda mahorat haqiqatga aylangan imkoniyat gavdalanishidir. Psixologik nuqtai nazardan haqiqiy mahorat - bu shaxs talantining faoliyatda namoyon bo'lishidir.

Shuni ta'kidlash joizki, qobiliyatning tug'maligini inkor qilish mutlaq xususiyatga ega emas, albatta. Lekin qobiliyatning tug'ma ekanligini tan olmaslik, miya tuzilishi bilan bog'liq xususiyatlarning tug'maligini inkor qiladi degan so'z emasdir. Layoqat esa qobiliyatning tabiiy zamini sifatida faoliyatda muhim rol o'ynaydi. Layoqat deb qobiliyatlar taraqqiy etishining dastlabki tabiiy sharti sifatida namoyon bo'ladigan miya tuzilishining, sezgi a'zolari va harakatlarning morfologik hamda funksional xususiyatlari aytiladi. Tug'ma layoqat jumlasiga nozik hid sezish, ya'ni, bilish analizatorlarining alohida yuksak sezgirligi muvofiqdir. Alohida yakka shaxs ma'lum tabiiy layoqatga ega bo'lsa, u holda o'ziga taalluqli qobiliyatlarni rivojlantirish nisbatan yengil kechadi. Insonlarning kasbiy qobiliyati ularning layoqatlari rivojlanishi mahsulidir.

Layoqat ko'p qirrali psixik hodisa bo'lganligi tufayli faoliyat talablarining xususiyatiga bog'liq ravishda bir xil layoqatlar negizida har xil qobiliyatlar rivojlanishi kuzatiladi.

Shunday qilib, ijodiy qobiliyat biror masala yechimini topish jarayonida insonning o'z faoliyatiga ijodiy yondashuv jarayonidir. Ammo har qanday savol yoki

topshiriq ham fikr mustaqilligi va faolligini talab qilavermaydi. Inson tafakkuri mustaqilligini faollashtirishning birinchi sharti uning oldiga chigal masala qo'yishdir.

Agar inklyuziv ta'lim jarayonida mashg'ulot mavzusi avvaldan ma'lum bilimlardangina kelib chiqib o'tilsa, mantiqan yangi dalil va tushunchalarga tayanmasa yoki o'rganilayotgan mavzu avval o'qilganlarning yangi bosqichiga aylanmasa, to'g'arak rahbari ta'limni qanchalik baland darajada, qanday ilg'or metodlar bilan uyushtirmasin, muvaffaqiyat qozonolmaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, agar iqtidorning rivojlanishi qobiliyatlarning rivojlanishiga asoslangan bo'lsa, unda mualliflar birinchi va ikkinchi o'rtasidagi munosabatlar masalasini hal qilishni «iqtidorlilik» ning ajralmas ko'rinishi sifatida harakat qiladi, degan bayonotda ko'rishadi. muayyan faoliyat maqsadi uchun turli qobiliyatlar.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, agar bolaning tashabbusi kognitiv motivatsiya bilan qo'llab-quvvatlangan, bu uning ishini sifat jihatidan boshqa darajaga olib keladi. Shunday qilib, ushbu xulosa bolaning ijodiy rivojlanishi bilan bog'liq muammoni hal qilishga yaqinroq bo'lishga imkon beradi.

Shunday qilib, yuqorida aytilganlarning barchasidan xulosa qilishimiz mumkinki, G'arb va rus tadqiqotchilarining asarlarida iste'dod, birinchi navbatda, bir nechta omillarning kesishmasida yuzaga keladigan tizimli tuzilish sifatida tushuniladi, xususan:

- umumiy va maxsus qobiliyatlar;
- muammolarni hal qilishda nostandart yondashuvni qo'llash qobiliyati sifatida rivojlangan ijodkorlik, bu o'z navbatida muammolarni alohida ko'rishni, sezgirlikni va hal qilinayotgan masalalarning mohiyatiga kirish qobiliyatini ta'minlaydi;
- kognitiv motivatsiya, asosan faoliyat jarayoniga, muammolarni hal qilishga qaratilgan;
- ijtimoiy omil - o'zini o'zi qadrlash va ijobiy o'zini o'zi anglash uchun zarur bo'lgan qulay mikro muhit sharoiti.

Inklyuziv ta'limda har bir o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda hamkorlik va ijodiy muhitni yaratishda mazkur jarayonga axborot va pedagogik texnologiyalar tatbiq etish maqsadga muvofiqdir.

Taxminan bir xil vaziyatlarda joylashgan turli odamlar turli xil muvaffaqiyatlarga erishishlarini tushunishga va tushuntirishga harakat qilsak, biz «qobiliyat» tushunchasiga murojaat qilamiz.

Mahalliy psixologiyada qobiliyat muammosi juda chuqur o'rganilgan. Biz birinchi navbatda B.M.Teplov va S.L.Rubinshteyn asarlarida ishlab chiqilgan tegishli nazariy tushunchalardan kelib chiqamiz. Ma'lumki, B.M.Teplov qobiliyatlar ostida bir odamni boshqasidan ajratib turadigan, inson uchun mavjud bo'lgan ko'nikma va bilimlar zaxirasiga kamaymaydigan, balki ularni egallashning qulayligi va tezligini belgilaydigan ma'lum individual psixologik xususiyatlarni tushundi .

Ijodkorlik, aql bilan bir qatorda, muhim o'rganish mavzusidir, chunki bizning davrimizda ushbu o'ziga xos qobiliyatlarni rivojlantirish zaruriyatiga tobora ko'proq ahamiyat berilmoqda. Ko'pincha, kundalik ongda ijodiy qobiliyatlar turli xil badiiy faoliyat turlari uchun qobiliyatlar, chiroyli chizish, she'r yozish qobiliyati bilan belgilanadi. Ijodiy qobiliyatlarning pedagogik ta'rifi ularni ishlash jarayonida o'rganilgan vazifalar, ko'nikmalar, ko'nikmalar mustaqil ravishda qo'llaniladigan, hech bo'lmaganda individuallik modelidan minimal og'ishda namoyon bo'ladigan o'ziga xos mahsulot, mahsulotlar yaratish qobiliyati sifatida belgilaydi. san'at.

Ijodiy fikrlash asosida turlicha fikrlash usuli yotadi, u quyidagi asosiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

1. Tezlik - maksimal miqdordagi fikrlarni ifodalash qobiliyati.
2. Moslashuvchanlik - turli xil fikrlarni ifodalash qobiliyati.
3. Originallik - «mahsulotingizni» yaxshilash yoki unga tayyor ko'rinish berish qobiliyati.

Ijodkorlik muammosining taniqli mahalliy tadqiqotchisi A.N. Luk taniqli olimlar, ixtirochilar, rassomlar va musiqachilarning tarjimai holiga asoslanib, quyidagi ijodiy qobiliyatlarni ta'kidlaydi :

1. Muammoni boshqalar ko'rmaydigan joyda ko'rish qobiliyati;
2. Aqliy operatsiyalarni sindirish, bir nechta tushunchalarni bitta bilan almashtirish va axborot jihatidan tobora ko'proq sig'imga ega bo'lgan belgilarni qo'llash qobiliyati;
3. Bir masalani yechishda olingan ko'nikmalarni boshqa masalani yechishda qo'llash qobiliyati;
4. Voqelikni qismlarga ajratmasdan, yaxlit holda idrok etish qobiliyati;
5. Uzoq tushunchalarni osongina bog'lash qobiliyati;
6. Xotiraning kerakli vaqtda kerakli ma'lumotni berish qobiliyati;
7. Fikrlashning moslashuvchanligi;
8. Muammoni tekshirishdan oldin uni yechish uchun muqobil variantlardan birini tanlash qobiliyati;
9. Yangi qabul qilingan axborotni mavjud bilimlar tizimiga kiritish qobiliyati;
10. Narsalarni qanday bo'lsa, shunday ko'ra bilish, kuzatilayotgan narsani talqin orqali keltiriladigan narsadan farqlay bilish;
11. G'oyalarni yaratish qulayligi;
12. Ijodiy tasavvur;
13. Tafsilotlarni takomillashtirish, asl fikrni yaxshilash qobiliyati.

Ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi va ixtirochilik muammolarini hal qilish algoritmi asosida ijodiy ta'lim dasturlari va usullarini ishlab chiqishda ishtirok etgan olimlar va o'qituvchilar insonning ijodiy salohiyatining tarkibiy qismlaridan biri quyidagi qobiliyatlar ekanligiga ishonishadi:

1. Tavakkal qilish qobiliyati;
2. Divergent fikrlash;

3. Fikr va harakatdagi moslashuvchanlik;
4. Fikrlash tezligi;
5. Asl g'oyalarni ifodalash va yangilarini ixtiro qilish qobiliyati;
6. Boy tasavvur;
7. Narsa va hodisalarning noaniqligini idrok etish;
8. Yuqori estetik qadriyatlar;
9. Rivojlangan sezgi;

Ijodiy tasavvur va fikrlash - bu o'quv faoliyati jarayonida insonning eng yuqori va zaruriy qobiliyatidir. Binobarin, maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyati quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: ijodiy fikrlash; ijodiy tasavvur; ijodiy faoliyatni tashkil etish usullarini qo'llash. Ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda ta'limning bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan motivatsion-qiziqarli tomonlariga ham ko'proq e'tibor berilishi lozim.

Imkoniyati cheklangan bolalar musiqa, ijodiy qobiliyatini oshirish, rassomchilik, tasviriy san'at, kulolchilik, jismoniy tarbiya va sport, kompyuter, tikuvchilik hamda boshqa maktabdan tashqari to'garaklar bilan qamrab olinadi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limda o'qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta'lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etiladi.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarni xotirasi yaxshiligini hisobga olib, alohida ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarda ijodiy qobiliyatni rivojlantirishga e'tibor berilsa kelajakda o'z o'rnini topishiga zamin bo'ladi. Shuning uchun hozirgi kunda maxsus va ixtisoslashtirilgan kasb-hunar maktablarda imkoniyati cheklangan o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashga katta e'tibor berilmoqda

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimizni birga quramiz. Toshkent: O'zbekiston, 2017. – b.307.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-tom. Toshkent: O'zbekiston, 2020. – b.452.
3. O'quvchilarning qiziqish va moyilliklari diagnostikasi. (metodik tavsiyalar) yu-t.: ro'mm, 2001-28 b33
4. Nabiyeva. G. A. (2021). Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiya olishlari. Scientific progress, 7(5).
5. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.
6. Tursunov, N. N., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.

7. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537.

8. Hamidullo o'g'li, Tursunov Hojiakbar, and Boymuratov Erkin Kamolovich. "IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI." Scientific Impulse 1.7 (2023): 648-653.

9. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.

10.V.Yo'ldasheva, S .Usmonova, F Jumaboeva .Pedagogika texnologiya asoslari.O'quv qo'llanma.-T.2004.-140 bet